

Mentalitats, líders i projectes

SALVADOR CARDÚS

Al final del 2005, la taxa d'estalvi s'enfonsava. La Fundació de les Caixes d'Estalvis (FUNCAS) advertia que, en aquells moments, ja era la més baixa en quaranta anys: s'esperava que al final de desembre la taxa no arribaria ni al 7 % de la renda bruta disponible de les famílies (RBDF), mentre que el 1965 havia arribat a ser del 15 %. La mitjana de deute contret per les famílies espanyoles era de 50.000 euros. El director general de FUNCAS manifestava que, si se seguia en aquella línia, «s'arribaria a una situació explosiva» (ABC, 3 de novembre de 2005).

Fins a mitjan 2007, les pàgines d'economia de la premsa especialitzada i d'informació general advertien, en termes més aviat catastrofistes, els nivells d'endeutament de les famílies espanyoles. A la fi del mes de setembre del 2006, la taxa d'endeutament representava el 84,5 % del PIB amb un increment de prop del 20 % respecte al mateix període de l'any anterior, segons dades del Banc d'Espanya. Només sis mesos després, a mitjan 2008, i davant els primers indicis de desacceleració, **l'informe semestral de Caixa Catalunya** ja pronosticava que el sostre d'endeutament arribaria al seu màxim aquell mateix any, fins a un 143 % de la RBDF, per anar-se reduint lentament fins a arribar al 120 % el 2016 (al final dels anys noranta del segle xx, l'endeutament havia estat del 80 % de la RBDF). Però al cap d'un any just, les famílies ja havien duplicat la seva taxa d'estalvi tot i ser en plena crisi, o precisament pel fet de ser-hi. Segons les previsions de FUNCAS (actualitzades l'octubre del 2009), si la taxa d'estalvi sobre la RBDF del 2008 havia estat del 12,9 %, es preveia que la del 2009 arribaria al 18,9 %. Pel que fa a l'endeutament, la reducció que un any abans Caixa de Catalunya preveia per al 2016, segons FUNCAS ja s'aconseguiria entre el 2009 i el 2010, amb unes previsions, respectivament, del 122,9 i el 117,9 %. Ras i curt: en poc més d'un any passàvem del rècord d'endeutament¹ i de la taxa d'estalvi més baixa en quaranta anys a superar les previsions de reducció de l'endeutament fetes per al cap de vuit anys, i s'arribava a un màxim històric en la taxa d'estalvi.²

He agafat l'evolució ràpida d'aquestes dues dades, endeutament i estalvi familiar, per il·lustrar el que a mi em sembla una evidència però que va en contra d'un cert tipus de discurs dominant que sol atribuir fortíssims components ètics a les decisions econòmiques individuals, atribuint-les a principis sòlids –o a profunds dèficits morals–, com si es prenguessin amb independència de l'entorn. En síntesi, vull mostrar que dos dels comportaments econòmics que més se solen associar amb actituds bàsiques davant la vida i amb valors vinculats amb una determinada manera d'entendre el present i el futur, com són estalviar i fer previsions o gastar més del que es guanya, al contrari, van estretament lligats a les

regles de joc marcades per factors relativament conjunturals: els tipus d'interès, la disponibilitat de crèdit, l'allargament del termini en l'amortització de les hipoteques, la disponibilitat de líquid de les entitats financeres...

Dos dels comportaments econòmics que més se solen associar amb actituds bàsiques davant la vida, l'estalvi i el gastar més del que es guanya, van estretament lligats a les regles de joc marcades per factors relativament conjunturals.

Certament, la resposta a les condicions del mercat són vestides amb un llenguatge carregat de valors retòrics com a conseqüència de la intermediació que es deixa a mans de la publicitat. Encara tinc fresc a la memòria aquell anunci de Caixa Catalunya, que, en plena bogeria creditícia, s'adreçava als joves amb un «ho veus, ho vols, ho tens», no tan sols contrari a qualsevol noció d'estalvi i previsió, sinó sobretot afavoridor d'un comportament consumista compulsiu absolutament contradictori amb la responsabilitat social que se sol atribuir a les caixes. Un anunci als antípodes dels antics missatges d'aquestes institucions, com ara els que lluien els calendaris de la Caixa d'Estalvis de Terrassa de la dècada dels anys cinquanta i seixanta del segle xx, respectivament: «*El ahorro de hoy es el capital de mañana*» i «*Lo que se tiene guardado, no hay que pedirlo fiado*». Però no ens enganyem: la publicitat de Caixa Catalunya no «educava», en un sentit estricte, en el consumisme desenfrenat –com els calendaris de mitjan segle passat tampoc no educaven en la previsió–, sinó que simplement transmetia una informació, naturalment maquillada i simplificada a efectes comunicatius, respecte d'unes possibilitats reals d'endeutament fàcil i fins i tot econòmicament racionals, si es mirava des d'un punt de vista estrictament individual o de l'interès de la institució en el curt termini.

En definitiva, el que sostinc és que les mentalitats, si més no pel que fa als comportaments econòmics, avui dia es mostren extraordinàriament adaptables,

sense presentar resistències, a les condicions canviants que imposa el mercat. Aquesta és una gran diferència amb altres èpoques, com les que il·lustren els calendaris abans esmentats, i en les quals el comportament econòmic popular, a manca d'altres intermediaris, estava molt directament tutelat per una determinada cultura religiosa i per una moral pública explícita, homogènia i estable. En un cert sentit, el que ara observem certifica el pronòstic de Max Weber, el qual, fa més de cent anys, a *L'ètica protestant i l'esperit del capitalisme*, advertia que en el moment en què els principis religiosos que havien fonamentat la moral econòmica secular del capitalisme «penjaven la sotana», l'ordre econòmic modern quedava «lligat a les condicions tècniques i econòmiques de la producció mecànica i maquinista que amb força irresistible determina avui l'estil de vida de tots els individus nascuts dins d'aquest sistema [...], i que potser el continuarà determinant fins al dia que s'hagi acabat de cremar la darrera tona de combustible».³ En resum: el mercat ha aconseguit despullar de qualsevol resistència moral el comportament econòmic dels individus, els quals hi queden subjectats per una força irresistible que determina el seu estil de vida.

Les mentalitats es mostren extraordinàriament adaptables, sense presentar resistències, a les condicions canviants que imposa el mercat.

La conseqüència d'aquesta ràpida adaptabilitat, exempta de principis i resistències morals, és que quan ha arribat un període de gravíssima recessió, els comportaments també s'han tornat a ajustar ràpidament a la imposició de les lleis econòmiques, amb una frenada immediata del consum i l'adopció de mesures d'estalvi davant de la incertesa. Alguns analistes fins i tot sostenen que, pel que fa al consum, ens hem passat de frenada. Però el cas és que el canvi radical en la racionalitat del comportament econòmic, un cop s'ha pres consciència de la gravetat de la crisi, no el podem pas atribuir a cap lliçó apresada, a cap escarment dolorós, a cap actitud reflexiva, sinó exactament a

la mateixa lògica que abans havia portat a un endeutament perillós directament estimulat per l'interès, entre d'altres, de les mateixes entitats financeres. I, per tant, si no canvien les regles de fons, el més probable és que, passada la mala temporada, els comportaments tornin a canviar ràpidament.

Els valors que s'atribueixen a les conductes econòmiques fa temps que no són resultat de principis sinó d'interessos descarnats degudament emmascarats de valors morals.

S'ha dit i repetit una i mil vegades que l'actual crisi econòmica ha estat conseqüència d'aquest mercat sense principis, d'allò que Francesc Cabana ha descrit a *La cultura de la cobdícia* (Cabana, 2009). Personalment, comparteixo del tot la descripció de la situació: el mercat, a part de les restriccions que marquen algunes normatives legals, s'ha imposat al marge de principis ètics d'autoregulació. I això encara és més significatiu si tenim en compte que, al nostre país, la formació dels alts executius empresarials està liderada per escoles de negocis privades vinculades a organitzacions religioses, proclius als discursos sobre valors! Però, per això mateix, del que no estic tan segur és que el daltabaix actual s'hagi d'interpretar com a resultat d'una crisi de valors prèvia i externa a les pròpies regles de joc, en el sentit que els valors que s'atribueixen a les conductes econòmiques fa temps que no són resultat de principis sinó, al contrari, d'interessos descarnats degudament emmascarats de valors morals.

Sigui com sigui, però, les grans preguntes que es deriven de la constatació de la volubilitat dels nostres comportaments econòmics són dues. En primer lloc, és convenient saber de quina manera i fins a quin punt la racionalitat econòmica de les nostres decisions influeix en altres terrenys que li són fronterers. La segona pregunta és sobre si hi ha possibilitats d'escapar d'aquest determinisme weberian, que fa els individus esclaus d'una força irresistible que en determina els estils de vida. Pel que fa a la primera qüestió, l'afer toca molt

▲ De la mateixa manera que els pares s'han posat a estalviar desesperadament, els fills tornen a estudiar amb intensitat.

especialment el món de l'educació i, en general, les expectatives de benestar de societats avançades com la nostra. La pregunta és fins a quin punt l'aturada de l'ascensor social, precisament quan les polítiques d'igualtat d'oportunitats en tots els terrenys han estat més avançades que mai, no era la conseqüència d'un creixement econòmic excepcionalment llarg, que havia fet desaparèixer de l'horitzó vital de la majoria de ciutadans la possibilitat d'una recessió. I, per tant, la qüestió és si la crisi tornarà a fer interessant l'ascensor i el tornarà a posar en marxa. La meua sospita, ja ho anticipo, és que sí. I, per exemple, en el terreny educatiu, crec que es pot dir que ja s'està notant de manera rotunda amb un canvi important d'actituds a les aules i una variació notable en les estratègies que determinen les eleccions curriculars. De la mateixa manera que els pares s'han posat a estalviar desesperadament, els fills tornen a estudiar amb intensitat. Així mateix, és probable que canviïn determinades percepcions a propòsit de les amenaces dels moviments migratoris, de les xifres d'inseguretat

ciutadana, en les actituds respecte les previsions de futur, en els comportaments demogràfics i altres. Tanmateix, per les raons abans exposades, no preveig que es tracti de canvis llargs en el temps sinó que es mantindran tant com durin les circumstàncies econòmiques negatives, per molt que aquests canvis tornin a ser interpretats erròniament, una altra vegada, com a canvis en els valors socials i individuals.

Els valors no són el motor d'una societat, sinó que en són l'horitzó.

La segona pregunta, però, encara és més rellevant. Hi ha possibilitats de fer sortir un país d'aquesta mera submissió dòcil als vaivens de les conjuntures econòmiques? És possible orientar el futur sense haver d'estar subjectats a la amoralitat d'un món, per tornar a Weber, que el veia ple de «sibarites sense cor»? En definitiva, és possible imaginar un art de navegar que, malgrat la imprevisió dels corrents del vent, permeti

avançar, ni que sigui en ziga-zaga, cap a un horitzó concret? I la meua resposta torna a ser que sí. Però aquesta possibilitat no es concreta en el fet d'imaginar un procés educatiu centrat en valors que facin possible un canvi de mentalitat estable i majoritari en una direcció concreta, sinó en l'existència d'una xarxa de lideratges a diversa escala que actuïn amb criteris relativament autònoms però amb una brúixola comuna. Vull dir, en definitiva, que els valors no són el motor d'una societat, sinó que en són l'horitzó. El motor són els lideratges orientats per projectes concertats en els quals tothom, a mitjà i llarg termini, hi ha de sortir guanyant, i que són «relatats» en termes de valors. Sí: els valors no són més que el relat que interpreta un estil de vida, un sistema de «virtuts», en el sentit de les forces i les capacitats transformadores disponibles. Dit d'una altra manera: més que no pas canvis de mentalitats, a l'hora actual, el que cal és un canvi de lideratges.

Les mentalitats, avui, són massa volubles per voler-les modelar. Calen lideratges, doncs, i sobretot un projecte que necessàriament ha de ser de naturalesa política, ambiciós, que generi adhesions àmplies, que defineixi un interès general convincent, que permeti anar més enllà dels daltabaixos que determinen estils de vida massa volubles. Les expectatives i les oportunitats de canvi, més en temps de crisi que no pas de bonança, hi són. Però, hi ha algun projecte polític de país que s'ho valgui?

Calen lideratges i, sobretot, un projecte polític ambiciós, que generi adhesions molt àmplies, que defineixi un interès general convincent, que permeti anar més enllà dels daltabaixos que determinen estils de vida massa volubles.

SALVADOR CARDÚS

Doctor en Ciències Econòmiques per la UAB.

Degà de la Facultat de Ciències Polítiques i de Sociologia de la UAB.

Col·labora regularment en diversos mitjans com l'*AVUI* i *La Vanguardia*.

El seu llibre més conegut és *El desconcert de l'educació* (Barcelona: La Campana, 2000).

És membre numerari de l'Institut d'Estudis Catalans.

Bibliografia

CABANA, F. (2009). *La cultura de la Cobdícia*. Pòrtic. Barcelona.

Notes

1. *El Periódico*, 22 de gener de 2007.
2. *Cinco Días*, 7 d'octubre de 2009.
3. Fragment extret de l'edició publicada per Edicions 62 l'any 1984, p. 263.